

<https://doi.org/10.52256/2710-3560.2025.99.13>
УДК 378.378.147: [37.091.33:159.923]

Олена Мірошніченко,
доктор психологічних наук,
доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти,
андрагогіки та управління,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
ORCID ID 0000-0002-5712-3752
perspektiva-z@ukr.net

Лариса Бахмутова,
доктор філософії у галузі психології,
провідний науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології,
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ
ORCID ID 0000-0002-5119-236X
larysa.bakhmutova@gmail.com

ФАХОВА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

Досліджується роль формування гуманістичної спрямованості та емпатійності в процесі підготовки до професійної діяльності в умовах інклюзії у здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей. Актуальність дослідження випливає із факту, що у процесі професійної діяльності вчителя його гуманістична спрямованість постає суттєвим аспектом діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами. Адже одним із надважливих завдань, що стоїть перед українським суспільством як суспільством, яке хоче відбудувати країну та якомога повніше реалізувати свій потенціал розвитку, є реальне залучення людей з обмеженими можливостями в це суспільство.

Підготовка до педагогічної діяльності передбачає розвиток гуманістичної спрямованості, емпатійності, толерантності майбутнього педагога, націленості на педагогічну діяльність з дітьми з ООП. Гуманістична спрямованість виникає на підґрунті особистісного інтересу та стійкої мотивації до педагогічної діяльності, обумовлюється професійними потребами, усвідомленням соціальної значущості діяльності вчителя, а також наявністю якостей, притаманних фахівцю освітньої сфери. Виконання професійних обов'язків педагога в умовах інклюзії великою мірою пов'язане з розвитком емпатії, чому в процесі фахової підготовки приділяється увага за допомогою тренінгових програм.

З метою вивчення рівня емпатійності як необхідної якості вчителя для роботи з учнями з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії було проведено дослідження за методикою «Тест емпатійних тенденцій А. Мехраб'яна і Н. Епштейна». Опитування проводилось серед здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей у Житомирському державному університеті імені Івана Франка у 2023–2024 рр.. За допомогою статистичних методів для математичного узагальнення результатів експериментального дослідження доведено ефективність проведення тренінгової програми «Гуманістичні цінності та емпатія».

Ключові слова: інклюзивне середовище, інклюзивна освіта, учні з особливими освітніми потребами, гуманістична спрямованість педагога, підготовка до професійної діяльності, емпатія, толерантність.

Olena Miroshnychenko, Larysa Bakhmutova. Professional training of future teachers for professional activities in the context of inclusion

The article examines the role of the formation of humanistic orientation and empathy in the process of preparation for professional activity in the conditions of inclusion in higher education students of pedagogical specialties. The relevance of the study stems from the fact that in the process of a teacher's professional activity, his or her humanistic orientation becomes an essential aspect of working with children with special educational needs. After all, one of the most important tasks facing Ukrainian society as a society that wants

to rebuild the country and realize its development potential to the fullest extent possible is the real inclusion of people with disabilities in this society.

Preparation for teaching involves the development of a future teacher's humanistic orientation, empathy, tolerance, and focus on teaching children with special educational needs. The humanistic orientation arises on the basis of personal interest and sustainable motivation for pedagogical activity, is determined by professional needs, awareness of the social significance of the teacher's activity, as well as the presence of qualities inherent in a specialist in the educational sphere. The performance of professional duties of a teacher in an inclusive environment is largely related to the development of empathy, which is emphasized in the process of professional training through training programs.

In order to study the level of empathy as a necessary quality of a teacher to work with students with special educational needs in inclusive settings, a study was conducted using the A. Mehrabian and N. Epotein Empathy Tendency Test. The survey was conducted among higher education students of pedagogical specialties at the Ivan Franko Zhytomyr State University in 2023-2024. The effectiveness of the training program "Humanistic Values and Empathy" was proved using statistical methods for mathematical generalization of the results of the experimental study.

Key words: inclusive environment, inclusive education, students with special educational needs, humanistic orientation of the teacher, preparation for professional activity, empathy, tolerance.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Переконавання про важливість ролі людей з особливими потребами, як невіддільних членів суспільства та про спільну відповідальність стосовно їх соціально-психологічного, освітнього і професійного становища передбачає сутність існування наступних поколінь: передачу їм національних та культурних досягнень і цінностей цивілізаційного розвитку, взаємозв'язку між поколіннями, а також відчуття безпеки, цінності та якості життя кожної людини, що так необхідно людям у воєнний час та період післявоєнного відновлення країни. Історично доведено, що спільноти, які належним чином піклуються про слабших членів суспільства, розбудовуючи моральний порядок і взаємну повагу між людьми, вивільняють ресурси соціальної та професійної енергії, завдяки чому ростуть і процвітають. Відторгнення, дискримінація та приниження людей з особливими потребами – означає постійну загрозу життю та гідності всіх членів спільноти.

Наразі постає *актуальне питання* щодо виховання суспільного ставлення до тих її членів, які через різноманітні тілесні ушкодження, біологічні та психологічні недосконалості відчувають труднощі у навчанні, самостійному вирішенні життєвих та професійних завдань і не можуть самостійно подбати про задоволення своїх потреб, що зумовлюють їх існування, навчання, розвиток, соціалізацію, професійну реалізацію (Максименко, 2017; Шевців, 2019) [12; 16]. Щоб відновити національну та громадянську спільноту України, ми маємо визнати, переосмислити та впорядкувати набір моральних цінностей, що стосуються людей з особливими потребами, допомогти відбутися процесу отримання освітніх послуг в умовах інклюзії. Головною ланкою, яка може змінити становище цих людей у суспільстві – освітянська та просвітницька сфера.

Може здатися, що це питання вже достатньо вивчене з усіх поглядів, оскільки протягом останніх десятиліть воно було предметом гучного висвітлення в ЗМІ, політичних дискусій, правових положень, створених в рамках ООН, Європейського Союзу та ратифікованих Україною законодавчих актів. За більш ніж три роки воєнного стану в Україні в цій сфері суспільного життя відбуваються активні зміни. Особливо актуальними вони стали для учасників бойових дій, ветеранів та цивільних осіб (у тому числі дітей), що постраждали внаслідок російської військової агресії на території України [14].

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Протягом останніх кількох десятиліть у розвинених країнах світу було сформовано нові погляди та соціальні підходи, які дають змогу суттєво переосмислити та змінити поняття «інвалідність» (недосконалість) на поняття «особливості людських потреб», як *нормальну форму людських відмінностей, схожих на расу чи стать*. Однак, негативне ставлення суспільства до людей з особливими потребами продовжує існувати, і це викликає їх певну стигматизацію. Сучасна вища школа має підготувати до роботи в інклюзивних класах нове покоління педагогів, здатних надавати повноцінні освітні послуги учням з особливими потребами [2; 5; 6].

Мета інклюзивної освіти полягає в тому, щоб забезпечити систему освіти, в якій вчителі та учні

мають можливість прийняти виклики різноманітності та отримати від них користь. Інклюзивна освіта базується на праві всіх учнів на освіту, яка відповідає основним освітнім потребам і збагачує життя. Особлива увага зосереджується на групах вразливих і знедолених людей, де інклюзивна освіта прагне розкрити і розвинути повний потенціал кожної людини. На практиці це означає, що діти та молодь, які приходять до школи, незважаючи на певні обмеження, які відрізняють їх від інших (наприклад, соціальна дезадаптація, інвалідність, нездатність вільно розмовляти мовою, яка використовується в школі, вихідці із родин які перебувають у складних життєвих обставинах), мають шанс увійти та навчатися в середовищі, яке враховує їх особливі потреби.

Саме поняття «особливі освітні потреби» (далі ООП) визначає певні види потреб дитини, що виходить за межі суспільної норми і має залежність від розумової, фізичної недостатності або певних труднощів. В Україні активно розвивається інклюзивна освіта – такий формат навчання, що дає змогу будь-якій дитині здобувати освіту у звичайних навчальних закладах. Прогрес інклюзивного процесу навчання полягає у тому, що батьки дитини мають можливість обрати будь-який освітній заклад на користь дитині, а особливим дітям відвідувати такі навчальні установи, щоб не відчувати себе соціально обмеженими.

В роботах І. Гевко, В. Гладуша, А. Висоцької, С. Дубовського, З. Шевців та ін. висвітлено види організаційних форм, окремих методів та властивих ознак інклюзивної освіти [3; 4; 16]. У роботах І. Кузави виокремлено основу сучасних технологій практичного здійснення системи інклюзивної освіти, спрямованої на корегування розвитку та соціалізацію дітей з ООП [9]. Досліджуються питання вивчення та узагальнення практичного досвіду організації освітнього процесу в інклюзивних закладах освіти, виявлення суттєвих проблем та окреслення перспективних шляхів його покращення.

Метою статті є: в результаті емпіричного дослідження довести вплив тренінгової психолого-педагогічної роботи на розвиток гуманістичної спрямованості та емпатії майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзії.

Методи дослідження. Для вирішення завдань дослідження нами використано різні методи: теоретичні – аналіз і синтез, систематизація, узагальнення психолого-педагогічної літератури; емпіричні – анкетування, педагогічний експеримент, застосування психологічних методики «Тест емпатійних тенденцій А. Мехраб'яна і Н. Епштейна»; статистичні методи для математичного узагальнення результатів експериментального дослідження.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Розробка психолого-педагогічних підходів до підготовки фахівців у контексті роботи з учасниками освітнього процесу в умовах інклюзії має розпочатися з розгляду поняттєвого та теоретико-методологічного підґрунтя.

Люди з особливими потребами – це особи, які через фізичні, психічні, когнітивні чи сенсорні порушення потребують додаткової підтримки в різних сферах життя (наприклад: освіта, праця, соціальна взаємодія). До недавнього часу особливі потреби (нетиповість) розглядалась як форма відхилення від встановлених суспільством норм стосовно фізичних, психологічних, психічних особливостей і зовнішності. Переважну частину таких відхилень відносили до поняття інвалідності різного ступеня. Навіть ставлячись до людей з інвалідністю з добротою, турботою і співчуттям, оточення зосереджується переважно на їх вразливих місцях, слабкостях і відмінностях, вважаючи це недоліками. Таке ставлення породжувало і нині породжує *соціально-психологічну ексклюзію*.

Соціально-психологічна ексклюзія – це процес, який полягає у відмові від включення людини в суспільство: той, хто є нетиповим, відмінним, «не схожим на нас», не належить «до нашої групи», оскільки «він нам не рівний», «ми не можемо з ним співпрацювати». Тому що «вони» – гірші, некомпетентніші, слабші, вони поведуться інакше, вони інакше виглядають, навіть інколи викликають страх. Спрацьовує певний стереотип: «якщо вони викликають бажання допомогти – їх важко вважати рівними нам». Цей стереотип, глибоко вкорінений у людській психіці і, зазвичай, стає прихованою причиною відторгнення і соціальної ізоляції людей з особливими потребами.

Подолання соціально-психологічної ексклюзії в суспільстві та створення інклюзивного середовища можливе наступним шляхом.

1. Втілення інклюзивної політики на законодавчому рівні через законодавчо затверджені рішення, закони та норми, що стосуються інклюзивної освіти, просвіти, соціальних ініціатив та професійних спільнот.

2. Психолого-педагогічної підготовки фахівців у контексті роботи з учасниками освітнього процесу з особливими потребами.

3. Організації фахової психологічної підтримки громадян з особливими потребами через соціально-професійні ініціативи: державні, освітянські, волонтерські, підприємницькі та громадські проекти.

Інклюзія спирається на вагоме теоретико-методологічне підґрунтя психофізіологічного, психологічного та філософського напрямку, закладеному в наукових теоріях та дослідженнях.

Так, *теорія соціального навчання*, А. Бандури базується на тому, що:

1) особистість – це складна система, яка характеризується динамічною взаємодією багатьох взаємопов'язаних процесів;

2) люди розвиваються у взаємодії з навколишнім середовищем, яке частково формується їхніми власними діями;

3) функціонування особистості спирається на діяльність когнітивної та афективної систем, які породжують певні моделі поведінки [17].

Усі досягнення соціального навчання є результатом прямого досвіду, набутого під час спостереження за поведінкою інших людей і її наслідками. Особистість, якщо розглядати її з точки зору цієї теорії, в інклюзивному середовищі вчиться толерантності, емпатії, та співпраці, що формує її соціальну компетентність та сприяє зниженню рівня упередженості та стигматизації.

Гуманістична психологія, представниками якої є А. Маслоу і К. Роджерс, стверджує, що кожна людина має право на самореалізацію, і завдання освіти полягає у створенні умов для розвитку потенціалу кожного здобувача [18]. К. Роджерс, у структурі особистості вважав найголовнішим «Я-концепцію», яка утворюється внаслідок взаємодії суб'єкта із зовнішнім (насамперед соціальним) середовищем [19].

Г. С. Костюк (1989) вважав, що розуміння психології особистості важливе не тільки для науки, а й для практики виховання, освіти та професійного становлення різних людей [7].

Ідеї Г. С. Костюка розвинув видатний український психолог, автор *теорії генези особистості* – С. Д. Максименко (2014; 2017). Його основні ідеї зосереджені навколо проблем розвитку та формування особистості в процесі взаємодії з соціальним і природним середовищем. Основу теорії генези особистості становлять такі підходи:

1. *Розвиток особистості* як процес, що відбувається через взаємодію людини з середовищем. Особистість формується в результаті активної діяльності та суб'єкт-суб'єктної взаємодії [11].

2. *Активність* як ключовий чинник розвитку психіки. С. Д. Максименко підкреслював, що особистість розвивається не просто під впливом зовнішніх чинників, а через власну активність у пізнанні світу та саморозвитку. Особливу роль при цьому відіграє навчання, виховання та самовиховання [11].

3. *Принципи індивідуальності та саморегуляції*. Кожна особистість має унікальні властивості, що визначають її життєвий шлях. Саморегуляція та здатність до рефлексії – важливі чинники формування характеру та поведінки [11].

4. *Психогенетичний підхід до розвитку особистості*. С. Д. Максименко досліджував взаємозв'язок між генетичними чинниками та впливом соціального середовища на психічний розвиток. Особливу увагу вчений приділяв формуванню здібностей та обдарованості [12].

Таким чином, згідно з дослідженими теоріями і практиками, *інклюзивне середовище* – це простір, у якому всі люди, незалежно від їхніх особливостей, почуваються прийнятими, цінними та мають рівні можливості для участі.

Інклюзивна освіта – це системний, багатовимірний і різноспрямований підхід до освіти, спрямований на адаптацію освітніх вимог, умов навчання та організації навчання до потреб і можливостей кожного учня як повноцінного учасника освітнього процесу.

Сучасне бачення інклюзивної освіти пов'язане з:

– визнанням інклюзивної освіти як одного з аспектів соціально-психологічної інтеграції людей з особливими потребами;

– сприйняттям відмінностей між здобувачами освіти як можливостей для розвитку, а не як соціально-педагогічна проблема;

– визнанням права здобувачів освіти навчатися поряд з місцем проживання;

- рівним дотриманням прав учнів і співробітників навчального закладу;
- покращенням роботи освітнього закладу на благо здобувачів освіти та співробітників;
- зміною підходів до навчання, політики та стилю роботи освітнього закладу для задоволення освітніх потреб усіх.

Важлива роль у процесі соціального інтегрування дитини з порушеннями психофізичного розвитку відводиться сім'ї, яка виступає одним із основних факторів її «входження» в систему суспільних відносин.

Навчити батьків сприймати свою дитину з ООП як особистість – це головне завдання вчителя. Якщо сім'я відчує увагу педагогів до їхньої дитини, зацікавленість ними в її розвитку, то й батьки будуть готові допомагати в навчанні та вихованні своєї особливої дитини. Але для цього з батьками теж потрібно працювати. Робота вчителя з ними полягає в:

- встановленні контакту і довірливих стосунків;
- залученні батьків дітей з ООП в колектив інших батьків класу;
- безперервній взаємодії;
- залученні батьків до розробки ІПР, у процес навчання й виховання;
- налагодженні співпраці з іншими членами команди психолого-педагогічного супроводу;
- участі батьків у розробці портфоліо дитини.

Аналіз сучасних праць вітчизняних науковців дозволяє виявити різні підходи до поняття «гуманістичні цінності». Зокрема, А. Лейчук вважає, що не слід ототожнювати поняття «гуманістичні цінності» і «загальнолюдські цінності», оскільки гуманістичні цінності – це цінності, спрямовані на іншу людину, вони реалізуються заради іншого. А моральні – спрямовані більше на саму людину, на її внутрішній духовний світ [10]. У цьому плані близькою є позиція А. Колупаєвої, яка зазначає, що цінності, об'єктом і суб'єктом яких є представники людського суспільства, відносяться до моральних [6]. У сучасній педагогічній науці В. Кременю належить заслуга осмислення гуманістичних цінностей у навчально-виховному процесі [8, с. 18]. І. Бех, розробляючи ідеї гуманістичної педагогічної психології в контексті виховання особистості, пов'язує її з цінністю ідей захисту, підтримки інтересів школярів, утвердження їхніх прав [1, с. 10]. Аналізуючи цінності як системоформуюче ядро, О. Сухомлинська виділяє в їх основі почуття, які спрямовані на ідеал – те, до чого людина прагне. Цінності, на її думку, означають позитивну або негативну значущість будь-якого об'єкта, оцінний бік явищ [15, с. 34].

Ми визначаємо гуманістичні цінності як психологічні особливості, систему світоглядних орієнтацій, що відображають ставлення педагога до іншої людини, до самого себе, суспільства та природного довкілля як до найвищої цінності, здатність здійснювати вибір добра на протигагу злу та систематично здійснювати гуманістичну професійну діяльність, що лежить в основі інклюзивної освіти.

На нашу думку, одне з головних місць у системі гуманістичної спрямованості людини та в професіограмі вчителя займає особистісна емпатія, яка відіграє вирішальну роль у гуманному ставленні до учнів, у тому числі, дітей з ООП. Ми вважаємо, що адекватний рівень розвитку емпатії є основою для створення позитивних умов процесу формування інших професійно значущих компетентностей особистості.

З метою формування гуманістичної спрямованості й емпатії у здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей нами було проведено психолого-педагогічне дослідження серед здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня Навчально-наукового інституту педагогіки та фізико-математичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка протягом 2023-2024 н.р. У ході емпіричної роботи були створені 2 групи – експериментальна (78 студентів) і контрольна (76 студентів), ними стали здобувачі педагогічних спеціальностей – «Середня освіта». Дослідження проводилося з дотриманням вимог Кодексу академічної доброчесності Житомирського державного університету імені Івана Франка. Всі респонденти, які брали участь у анкетуваннях, надавали згоду на проведення психолого-педагогічних досліджень.

Діагностика розвитку гуманістичної спрямованості майбутнього вчителя вивчалась нами через визначення рівня сформованості емпатійності за тестом емпатійних тенденцій А. Мехраб'яна і Н. Епотейна [13, с. 115–117], у якому рівень розвитку емпатійних тенденцій визначається 5 рівнями:

дуже низький (0-8 балів), низький (9-16 бали), середній (17-22 балів), високий (23-29 балів), дуже високий (30-33 бали). Порівняльний аналіз отриманих даних представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл студентів з експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості емпатії

Групи	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Дуже низький
ЕГ(78 студ.)	6,4%(5)	64,1%(50)	29,5%(23)	-
КГ(76 студ.)	11,8%(9)	56,6%(43)	23,7%(18)	7,9%(6)

Джерело: авторська розробка

Порівняння середніх показників проведено за допомогою методів математичної обробки, а саме, визначення t-критерію Стюдента. У табл. 2 представлено різницю між отриманими даними в експериментальній та контрольній групах.

Таблиця 2

Сформованість емпатії у студентів з контрольної та експериментальної груп за середнім показником

Якість особистості	ЕГ	КГ	Значення t-критерію Стюдента
Емпатія	20,38	19,65	1,72

Джерело: авторська розробка

Як бачимо, більшість студентів як в експериментальній, так і в контрольній групах мають середній показник розвитку емпатії. Розбіжності між експериментальною та контрольними групами не є значущими: значення t-критерію не досягає критичного, яким є для нашої вибірки значення 1,97 (на рівні $p \leq 0,05$).

Безумовно, емпатія в структурі особистості педагога може розглядатися і як ситуативне переживання, тобто як почуття, і як стійка особистісна якість, яка є основою гуманістичної спрямованості особистості, що простежується в готовності вчителя проявити розуміння, співпереживання, співчуття та сприяння іншому, що є основою для роботи з дітьми з ООП в умовах інклюзії.

Результати проведених досліджень засвідчили про необхідність активно розвивати гуманістичні цінності та емпатію в процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів. Ми виділяємо три види емпатії: емоційна емпатія (заснована на механізмах проєкції та імітації моторних і афективних реакцій іншої людини), когнітивна емпатія (базується на інтелектуальних процесах), предикативна емпатія (виявляється в спроможності людини прогнозувати афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях). Всі види емпатії є важливими у педагогічній роботі з дітьми з ООП в умовах інклюзії, і саме розвитку їх були присвячені заняття в експериментальній групі.

На підставі проведених досліджень ми впроваджували спеціально розроблену тренінгову програму «Гуманістичні цінності та емпатія», в рамках якої можна проводити самодіагностику особистості та тренінги щодо становлення гуманістичних цінностей.

Нами застосовувались різні форми роботи з питань розвитку гуманістичних цінностей та емпатії.

1. Вправи на розвиток емпатії та усвідомлення власного емоційного світу.
2. Система психокорекційних вправ.
3. Ігрові методи розвитку емпатії та гуманістичних цінностей.
4. Ігрові методи зняття тактильних бар'єрів у спілкуванні.
5. Тренінгові заняття на тему: «Як пережити образу?»
6. Тематичне заняття на тему: «Розвиток емпатії, гуманістичних цінностей: невербальні засоби комунікації як важлива умова профілактики та подолання комунікативних бар'єрів в колективі».
7. Програма занять комунікаційного тренінгу.
8. Методичні рекомендації щодо організації оволодіння гуманістичними цінностями.
9. Дискусія на тему «Емоційна культура як фактор успішності педагога».

Усвідомлення власного емоційного стану та почуттів інших людей є надзвичайно важливою складовою розвитку особистості. Наведемо декілька вправ, використаних нами в роботі зі студентами експериментальної групи.

1. Робота з фотографіями (метафоричними асоціативними картками). Це заняття можна проводити або в групі, або індивідуально. Для роботи потрібно мати набір фотографій або карток з зображенням людей в різному емоційному стані. Можна попросити учасників принести власні фотографії або фотографії рідних. Учасникам пропонують уважно подивитися на фотографію (картку) та визначити емоційний стан зображеної людини. Попросіть студентів придумати ситуації, через які б виник даний емоційний стан. Потім обговоріть, чи не виникали в їх житті подібні ситуації та відчуття, за яких обставин. Вправа розвиває емоційний та когнітивний канали емпатії.

2. Вправа «SOS». Учасники рухаються по кімнаті із закритими очима. Коли ведучий торкнеться одного з учасників, він подає сигнал «SOS». Ті, хто знаходиться найближче, беруть його за руки, а решта з закритими очима утворюють «коло захисту». Обговорення: що ти відчував, коли тебе «рятували»? що приємніше: кликати на допомогу чи надавати її самому? чи потрібно надавати допомогу іншому? Вправа розвиває предикативний вид емпатії.

3. Вправа «Настрій». Учасники стають у коло і кожен розповідає про свій настрій словами відомого твору або пісні. Наприклад: «А калина, а калина не верба, я дівчина, я дівчина молода...». Розвиваємо емоційний вид емпатії.

4. Мінілекція на тему: «Суть гуманістичних цінностей та емпатії та їх роль в організації спілкування в колективі».

5. Групова дискусія: «Що таке «чути серцем» і як цьому навчитися?»

6. Мозковий штурм (в парах): «Які є ознаки того, що ми слухаємо іншу особу уважно?»

7. Творче завдання (в малих групах): «Які невербальні засоби комунікації допомагають нам у спілкуванні?»

В процесі тренінгу розвивається діалогове спілкування, яке сприяє формуванню гуманістичних цінностей та емпатії здобувачів педагогічних спеціальностей. Діалог як метод спілкування має багато прийомів, що сприяють становленню та розвитку емпатійної культури. Коротко розкриємо дані методи.

Ідентифікація – це спосіб розуміння іншої людини через усвідомлене чи неусвідомлене уподібнення характеристикам самого суб'єкта. Для нас важливий розгляд ідентифікації як механізму перенесення себе в ситуацію, позицію іншої людини. Такий процес допомагає зрозуміти почуття, наміри та мотиви іншої людини, що забезпечує ефективність процесу формування гуманістичних цінностей.

Когнітивна інтерпретація – це пояснення того, що намагається донести до нас співрозмовник, але не може зробити це досить чітко, бо ще повністю не усвідомлює свій стан і почуття. Використовувати цей метод доречно, коли між співрозмовниками налагодився чіткий емоційний контакт.

Резюмування – прийом, схожий на інтерпретацію, проте тут підсумовуються основні почуття та ідеї співрозмовника, які він висловив відкрито у певний момент спілкування.

«Дзеркало» – прийом, коли повторюється остання фраза зі зміною порядку слів. Цей прийом передбачає відображення висловлювання іншого, допомагає співрозмовнику осмислити власні слова, тон і манеру ведення розмови та спрямований на встановлення взаєморозуміння.

Підбадьорювання і запевнення – це підтвердження того, що педагог сприйме будь-яку думку і почуття студента. Наведемо відповідні приклади реакції педагога: «Так, я розумію твій стан», «Продовжуйте, продовжуйте. Це цікаво», «Приємно чути». Подібні реакції доцільно використовувати у педагогічній роботі на початку міжособистісного спілкування, вони знижують напруженість при спілкуванні, які виникають через страх, що тебе не почують або не зрозуміють.

Після проведення експериментальної психолого-педагогічної роботи нами було проведено другий етап діагностики (та сама методика, проведена з студентами експериментальної та проблемної груп). Результати проведення другого зрізу експерименту наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз рівня сформованості емпатійності студентів з експериментальної і контрольної груп на початку та в кінці експерименту (середні показники)

Дослідницькі зрізи	ЕГ	КГ	Значення t-критерію Стьюдента
До експерименту	20,38	19,65	1,72
Після експерименту	26,45	21,28	6,82

Джерело: авторська розробка

У студентів контрольної групи показник залишився на середньому рівні (хоча й став вищим на 1,63 бала), а в студентів експериментальної групи став вищим на 6,07 бала і є показником високого рівня сформованості емпатійності. Різниця середніх показників емпатійності між цими групами стала значущою: $t = 6,82$ ($p \leq 0,05$). Це свідчить про ефективність розробленої нами в ході дослідження тренінгової програми.

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати рекомендації, що мають сприяти становленню гуманістичних цінностей та розвитку емпатії у представників соціонімічних професій. Особливо актуально це в роботі вчителів з дітьми з ООП в умовах інклюзії. Становлення гуманістичних цінностей та розвиток емпатії у майбутніх педагогів вже на початковому етапі професійної підготовки, формування мотиву діяльності на користь дитини, уміння проявляти альтруїстичну поведінку у відповідь не переживання іншого означає культивувати розвиток гуманістичних цінностей та емпатійних здібностей фахівця.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі.

Теоретичний аналіз поняттєвої сутності та теоретико-методологічного і нормативно-законодавчого підґрунтя інклюзивного середовища виявив вагомe психолого-педагогічне і нормативне надбання численних поколінь закордонних і українських мислителів, сподвижників, науковців, державних і громадських діячів, яке є основою для створення повноцінного інклюзивного середовища в нашій країні. Велику роль у розбудові інклюзивного середовища в Україні відіграє підготовка молодого покоління педагогів до роботи з учнями з ООП. Формування у майбутніх вчителів гуманістичної спрямованості і емпатійності є основою професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Тренінгова робота в межах фахової підготовки педагогів до роботи в умовах інклюзії сприяє розвитку таких необхідних особистісних якостей, як толерантність, гуманізм, емпатія, доброзичливість та ін.

Виконання такого завдання вимагає постійного, ретельного пристосування умов освіти, соціального і професійного життя до потреб усіх людей на всіх етапах життя. Однак, перш за все, це вимагає піклування про міжособистісні стосунки та ставлення, позначені цінностями, які базуються на соціальній солідарності. Здатність надавати одне одному дружню, мудру й ефективну підтримку, необхідну для подолання життєвих труднощів і прагнення досягти глибокої людяності, є і шляхом, і метою виховання наступних поколінь для життя в спільноті, яка прагне до солідарності та відповідального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2 Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
2. Вольнова Л. М. Соціальна складова професійної компетентності студентів – майбутніх фахівців системи діяльності «людина – людина». *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : зб. наук. праць. 2010. № 7 (9). С. 376–384.
3. Гевко І. В. Значення інноваційних технологій при здійсненні інклюзивної освіти. *Педагогічний альманах: збірник Комунального вищого навчального закладу Херсонська академія неперервної освіти Херсонської обласної ради*. Херсон, 2018. Вип. 37. С. 236–240.

4. Гладуш В. А., Висоцька А. М., Дубовський С. О. Корекція розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями засобами фізичного виховання. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. (Серія «Педагогічні науки»)*. Київ, 2020. Вип. 12 (41). С. 44–62.
5. Кайдалова Л. Г., Альохіна Н. В. Психологічна та соціальна компетентності майбутніх фахівців: електронний ресурс. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. № 4. URL: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/ppmb/texts/2009-04/09klgcf.pdf.
6. Колупасва А. А. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навч.-метод. посіб. Київ : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 197 с.
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. шк. 1989, 608 с.
8. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум: монографія. Київ: Грамота, 2007. 576 с.
9. Кузава І. Б. Теоретичні та методичні засади інклюзивної освіти дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03. Київ, 2015. 40 с.
10. Лейчук А. О. Формування ціннісних основ гуманістичної позиції майбутніх педагогів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Зб. наук. пр. Київ: Вид-во «Волинь», 2003. Кн. 2. 368 с.
11. Максименко С. Д. Психологія особистості: змістовні ознаки. *Наука і освіта*. 2014. №5. С. 45–52.
12. Максименко С. Д. Генетична психологія учіння людини : монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2017. 280 с.
13. Мірошніченко О. А. Діагностика особистості майбутнього психолога. Житомир : ПП «Рута», 2015. 208 с.
14. Неурова А. Б. Психологія індивідуальної роботи з військовослужбовцями: навч.-метод. посіб. Київ : Центр уч. літ., 2023. 336 с.
15. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ : Добро, 2006. 42 с.
16. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки: підручник. Львів : «Новий світ – 2000», 2019. 264 с.
17. Bandura A. Social learning theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 1977. 46 p.
18. Maslow A. H. Self-actualizing people: A study of psychological health. In W. Wolff (Ed.), *Personality Symposia: Symposium 1 on Values*. New York: Grune & Stratton. 1950. P. 11–34.
19. Rogers C. A way of being. Boston, MA: Houghton Mifflin. 1980. 395 p.

REFERENCES

1. Bekh I. D. Vychovannia osobystosti: U 2 kn. Kn.2 Osobystisno oriientovanyj pidkhid: naukovopraktychni zasady. Kyiv : Lybid', 2003. 344 s. [in Ukrainian].
2. Vol'nova L. M. Sotsial'na skladova profesijnoi kompetentnosti studentiv – majbutnikh fakhivtsiv systemy diial'nosti «liudyna – liudyna». Aktual'ni problemy navchannia ta vykhovannia liudej z osoblyvymy potrebamy : zb. nauk. prats'. 2010. № 7 (9). S. 376–384. [in Ukrainian].
3. Hevko I. V. Znachennia innovatsijnykh tekhnolohij pry zdijsnenni inkliuzyvnoi osvity. *Pedahohichnyj al'manakh: zbirnyk Komunal'noho vyschoho navchal'noho zakladu Khersons'ka akademiia neperervnoi osvity Khersons'koj oblasnoi rady*. Kherson, 2018. Vyp. № 37. S. 236–240. [in Ukrainian].
4. Hladush V. A., Vysots'ka A. M., Dubovs'kyj S. O. Korektsiia rozvytku ditej z intelektual'nymy porushenniamy zasobamy fizychnoho vykhovannia. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. pr. (Seriiia «Pedahohichni nauky»)*. Kyiv, 2020. Vyp. 12 (41). S. 44–62. [in Ukrainian].
5. Kajdalova L. H., Al'okhina N. V. Psykholohichna ta sotsial'na kompetentnosti majbutnikh fakhivtsiv: elektronnyj resurs. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*. 2009. № 4. URL: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/ppmb/texts/2009-04/09klgcf.pdf. [in Ukrainian].
6. Kolupaieva A. A. Profesijne spivrobitnytstvo v inkliuzyvnomu navchal'nomu zakladi: navch.-

metod. posib. Kyiv : Vydavnycha hrupa «A.S.K.», 2012. 197 s. [in Ukrainian].

7. Kostiuk H. S. Navchal'no-vykhovnyj protses i psykhiichnyj rozvytok osobystosti. Kyiv : Rad. shk. 1989, 608 s. [in Ukrainian].

8. Kremen' V. H. Filosofiia natsional'noi idei. Liudyna. Osvita. Sotsium: monohrafiia. Kyiv: Hramota, 2007. 576 s. [in Ukrainian].

9. Kuzava I. B. Teoretychni ta metodychni zasady inkluzyvnoi osvity doskil'nykiv, iaki potrebuiut' korektsii psykho-fizychnoho rozvytku : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.03. Kyiv, 2015. 40 s. [in Ukrainian].

10. Lejchuk A. O. Formuvannia tsinnisnykh osnov humanistychnoi pozytsii majbutnikh pedahohiv. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditej ta uchniv'skoi molodi. *Zb. nauk. pr.* Kyiv: Vyd-vo «Volyn'», 2003. Kn. 2. 368 s. [in Ukrainian].

11. Maksymenko S. D. Psykholohiia osobystosti: zmistovni oznaky. *Nauka i osvita*, 2014. №5. S. 45–52. [in Ukrainian].

12. Maksymenko S. D. Henetychna psykholohiia uchinna liudyny: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychyj dim «Slovo», 2017. 280 s. [in Ukrainian].

13. Miroschnychenko O. A. Diahnostyka osobystosti majbutn'oho psykholoha. Zhytomyr : PP «Ruta», 2015. 208 s. [in Ukrainian].

14. Neurova A. B. Psykholohiia indyvidual'noi roboty z vijs'kovosluzhbovtiamy: navch.-metod. posib. Kyiv : Tsentr uch. lit., 2023. 336 s. [in Ukrainian].

15. Sukhomlyn's'ka O. V. Dukhovno-moral'ne vykhovannia molodi: zahal'ni tendentsii j indyvidual'nyj poshuk. Kyiv : Dobro, 2006. 42 s. [in Ukrainian].

16. Shevtsiv Z. M. Osnovy inkluzyvnoi pedahohiky: pidruchnyk. L'viv : «Novyj svit – 2000», 2019. 264 s. [in Ukrainian].

17. Bandura A. Social learning theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 1977. 46 p. [in English].

18. Maslow A. H. Self-actualizing people: A study of psychological health. In W. Wolff (Ed.), *Personality Symposia: Symposium 1 on Values*. New York: Grune & Stratton. 1950. P. 11–34. [in English] .

19. Rogers C. A way of being. Boston, MA: Houghton Mifflin. 1980. 395 p. [in English].

Матеріал надійшов до редакції 20.03.2025